

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Itkonen, Hannu; Saastamoinen, Paavo; Nevala, Arto

Title: Kilpeläiset, paikallisuus ja pesäpallokulttuurin muutos

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja & Suomen urheiluhistoriallinen seura, 2023

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Itkonen, H., Saastamoinen, P., & Nevala, A. (2023). Kilpeläiset, paikallisuus ja pesäpallokulttuurin muutos. In H. Roiko-Jokela, & T. Roiko-Jokela (Eds.), *Yksilöt ja yhteisöt* (pp. 123-150). Suomen urheiluhistoriallinen seura. Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja, 2023.

*Hannu Itkonen, Paavo Saastamoinen &
Arto Nevala*

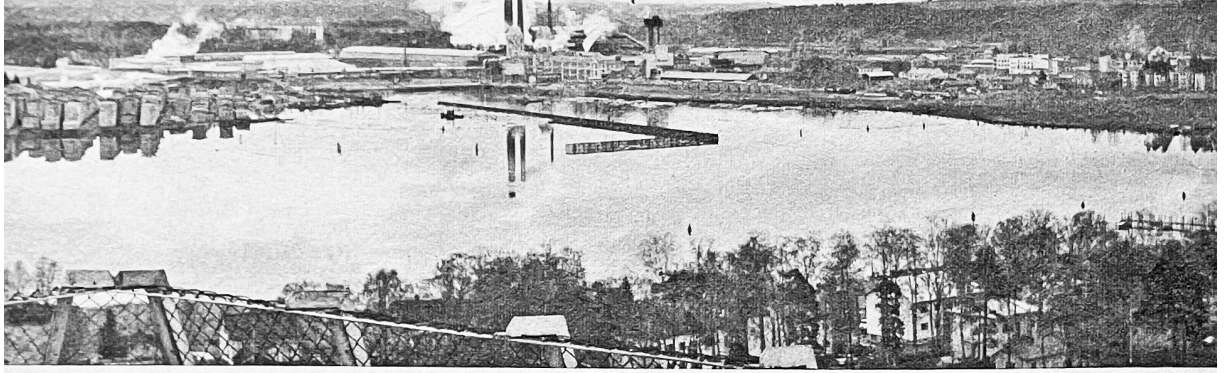
Kilpeläiset, paikallisuus ja pesäpallokulttuurin muutos

(vertaisarvioitu/peer-reviewed)

Johdanto

Pesäpalloilija Heikki Kilpeläinen kairasi nimensä lajin historiaan. Puurtilan Kisa-Pojissa pelannut Kilpeläinen valittiin vuonna 1966 vuoden lukkariksi. Ansiolistalla on kaksi SM-sarjan hopeamitalia ja kolme Itä-Länsi-ottelua. Vuonna 2021 Kilpeläinen valittiin postuumisti Varkauden Urheilun kunniagalleriaan.¹ Pesäpallokentillä ja -katsomoissa viihtyneille onkin tullut tutuksi sukunimi Kilpeläinen. Aivan sattuma ei ole, että Heikki ja muut Kilpeläiset ovat hakeutuneet pesäpallon pariin.

Kuva seuraavalla sivulla: Urheilun Kuva-aitan vuoden 1965 kevään numerossa toimittaja Pentti Portaankorva kuvasi varkautelaisen pesäpallon tilaa. Kilpeläisten merkitys oli keskeinen Puurtilan Kisa-Poikien menestyksen taustalla. Mitalikaulaisten ensimmäisenä lukkari Heikki Kilpeläinen, joka hääri syöttölaudatan ääressä myös Itä-Länsi -otteluissa.

VARKAUS – PESÄPALLO-

Takapihan pikkupoika, tuollainen oskarinkokoinen ja vähän suurempikin, on merkittävän tarkka puntari siitä, missä urheilulajissa kulloinkin ollaan myötätulessa. Kun Nikula ja kumppanit olivat kunniansa kukkuloilla, ilmestyi pikkunikuloita kuin maasta polkaisten. Seiväshyppytelineitä kyhättiin kokoon ja pyykiseipäitä katseltiin urheiluvälineiksi. Seurauksena oli paitsi monelle pitempiäaikainen seiväshyppyyntuostus, myös paljon lisätöitä lääkäreille katkenneissa koivissa. Samoin nähtiin viime syksynä Nevalan kultamitaliheiton jälkeen piholla ja kujilla kokonaisia armeijoita kulmainsa alta tuijottelevia naapureita.

Eikä tämä ilmiö näy ainoastaan yksittäisurheiluvoitosten, vaan myös joukkuepelimestyksen jälkeen. Tämä on nähty ainakin Varkaudessa, missä yleisesti maaseutupaikkojen valtopalloiluksi tunnettu pesäpallo on vallannut kaupungin täydellisesti. Kun Puurttilan Kisa-Pojat voittoa mestaruussarjassa, on seuraavana päivänä todelliset «mailamarkkinat» leikkikentillä, piholla, syrjäkaudoilla ja toreilla. Pesäpallolaahan voi pelata miltei missä vain.

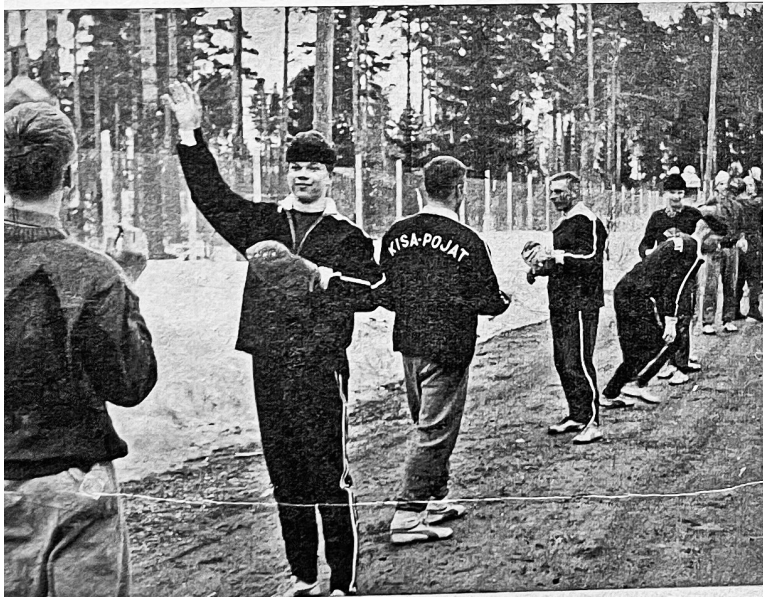
Vielä 1950-luvun lopussa ei Varkaudesta pesäpallokaupunkina tiedetty mitään, ei ainakaan valtakunnallisesti ajatellen. Tunnettiin vain jääpallokaupunki Varkaus. Viimeisten puolenkymmenen vuo-

den aikana on kuitenkin pesäpallo nostanut voimallisesti päätään kaupungissa, ja sen yleisökannatus on noussut suuremmaksi kuin minään muun urheilulajin. Ei edes jääkiekko, huolimatta siitä, että Varkauden Urheilijat olivat talvikautena 1963–64 mestaruussarjassa, saanut niin suurta kannatusta kuin mitä pesäpallo on saanut. Puurttilan Kisa-Pojien menestymisen mestaruussarjassa osoittaa selvästi sen, kuinka penkkiurheilijan mieltä ja suosio kääntyy aina sinne, missä parhaiten menestytään.

Pesäpallon nousu suosituimmaksi lajiksi Varkaudessa on ollut todella nopeaa. Viime kauden mestaruussarjan 11 kotiottelussa

kävi maksaneita katsojia 19 092, mistä tulee keskimääräluku 1 754. Suurin joukko oli Kiri-ottelussa, 2 611, mikä kuitenkin jää reippaasti jälkeen vuoden 1963 PKP–Sotkamo ottelusta, jolloin Jymyn mestaruuden tuloa oli todistamassa 4 186 katsojaa. Totuuden nimessä on sanottava, että näistä oli ainakin tuhat pesäpallouskoivaista Sotkamosta. Luku on Kämärin kenttäennätys, mitä eivät ole kyenneet kaatamaan monet jääpallon arvo-ottelutkaan.

Pesäpallo Varkaudessa aloitettiin aikoinaan lehmälaitumella, kuinkas muuten. Eräs isäntä Puurttilan esikaupungissa luovutti laitumensa pallonlajien poljettavaksi. Syntymäpaikka oli siis Puurttilas-

Kun vielä maassa oli hanki, lähtivät Varkauden pesäpallolijat ulos teknikkokaharjoituksiin. Aivan talvikuukausinakin lyöntiharjoituksia suoritettiin sopivan leppoisan sään sattuessa umphangassa. Etualalla junioripelaja Mauri Koskelainen, hänen selin Raimo Raak ja seuraavana Eero Nieminen.

Paljon hyvää, mutta paljon pahaakin sisältää leikekirja, jota PKP:n sihteeri OIavi Mäkinen punnitsee. Jostakin syystä vielä viime kaudellakin noteerattiin lehdistössä yleensä PKP:n voitot yllätyksiksi. Johtuikohan se siitä, että joukkue on tullut suhteellisen lyhyessä ajassa pesäpallon suurten joukkojen.

KAUPUNKI

UKA / PENTTI

PORTAANKORVA

sa, jonne Puurtilan Kisa-Pojat perustettiin v. 1948 Warkauden Urheilijain alaosastoksi. Itsenäiseksi seuraksi se rekisteröitiin vasta v. 1961 I-joukkueen noustua mestaruussarjaan. PKP aloitti siis nyt viidennen kautensa pääsarjassa. V. 1961 se oli 15 joukkueen sarjassa yhdeksäs, v. 1962 se joutui uusiaan Nurmon kanssa sarjassa pyysymisestä ja onnistui, v. 1963 tuli viides tila ja viime kesänä hopeaa.

Kun Puurtilan Kisa-Pojat viime vuoden lopulla vietti kauden päättäjaisiä, totesi seuran puheenjohtaja Aarne Ikäheimo, ettei ohjelmaa tilaisuuteen ole voitu järjestää juuri nimeksikään, koska mitalien jaossa menee paljon aikaa. Niin siinä menikin, sillä PKP:n mitalisalaisi viime kaudelta oli huomattavan mukkea. Luettelaa:

- miesten mestaruussarjassa ja ilvesten SM-kilpailussa toinen sija,
- piirin mestaruudet miesten, ilvesten, kärppien ja naisten sarjoissa,

- Suomen mestaruus Kansakoulujen Kerhokeskuksen SM-kilpailussa, jossa Varkautta edusti PKP:n ilvesjoukkue.

Henkilökohtaisesti suurimman mitalisalaalin keräsi 17-vuotias Matti Venäläinen: pääsarjassa hopeaa, ilvesten sarjassa hopeaa, kansakoululaisten kilvassa kultaa ja lisäksi kolme piirinmestaruutta.

Viime kaudella oli PKP mukana kahdeksassa liiton sarjassa. Edus-

tus puuttui ainoastaan Suomen sarjasta ja Ikämiesten sarjasta. Eri joukkueissa pelanneiden määrä oli 260. Ensimmäisen kerran pyörätelii myös kärppien ja oravien kaupunginosien välistä kaupunkisarjaa, jossa oli mukana 19 nappula-joukkueita.

Kevään tultua alkoivat pesäpalloliijatkin toisten kesäurheilijoiden tapaan liikehtiä. Niin tehtiin Varkaudessakin, vaikka tosiasiaa ovat Varkauden pesäpalloliijat olleet juonessa mukana koko talvikauden. Talvilepoa ei enää tunneta tässäkin lojissa. Helmikuun puoliväliin saakka kävi PKP:n miehistö kaksi kertaa viikossa sisäharjoituksissa peruskunnan kohottamiseksi. Sen jälkeen otettiin yksi harjoituskerta lisää ja aloitettiin teknikkaharjoittelu, mikä siirrettiin ulos helli, kun olosuhteet sen sallivat. Joukkueen peruskuntoharjoittelu maastolenkin muodossa säilytetään koko pelikauden.

Äkkiryynnäköllä kaupungin valanneella pesäpallolla on tulevaisuutta Varkauksessa. Sitä todistavat harrastuksen laajuus, hyvin suoriutuksiin ylläneet nuoret sekä itse edustusjoukkueen nuoruus. Viime kesänä hopeasijan saavuttaneen miehistön keski-ikä on 23 vuotta vanhimman ollessa 28-vuotiaa. Näin ollen on mitä todennäköisintä, että Varkaus sanoo monta lujaa sanaa pesäpallomarkkinoilla lähivuosina.

Hopeamitalit ja suurta tyytyväisyyttä, mutta parempaan on vielä pyrkimys. Joukkue edestä lukien: Heikki Kilpeläinen, Eero Nieminen, Lauri Huovinen, Kosti Huovinen, Raimo Raak, Eino Ropponen, Matti Venäläinen, Heikki Linnakylä, Erkki Räsänen ja huoltajavalmentaja Erkki Pylkkönen. Porukasta puuttuvat Jussi Immonen ja Pekka Virtanen.

Kilpeläisten suku on leimallisesti itäsuomalainen. Vuonna 1890 Kilpeläisiä oli pelkästään Savon maaseudulla arviolta 200–500 henkeä.² Pelkkä asuinpaikka ei luonnollisesti selitä Kilpeläisten pesäpalloharrastuneisuutta. Lajin pariin hakeutumista on alun perin vauhdittanut suvun edustajien asuminen seuduilla, joissa suojeluskunnat ja urheiluseurat virittelivät pesäpalloharrastusta.

Savolaista pesäpalloharrastusta käynnistettiin innokkaasti Leppävirralla, Heinävedellä, Joroisissa ja Kangaslammilla. Etenkin Leppävirran kylissä pesäpallosta muotoutui suosittu laji. Osaltaan pesäpallon vireyteen vaikutti lajitoimijoiden kiinteä yhteys suojeluskuntaan, nuorisoseuraan ja maamiesseuraan. Leppävirran historian toisessa osassa kerrotaan pesäpalloharrastuksen käynnistyneen jo vuonna 1922 kyläseura Etelä-Leppävirran Kiipperän suojissa. Aluksi pesäpalloa pelattiin laidunaukeamilla ja heinäpelloilla.³

Heinävedellä pesäpallon pelaaminen aloitettiin 1920-luvun lopulla. Kirkonkylän lisäksi laji tuli hiihdon ja yleisurheilun rinnalla suosituksi urheiluseurojen kyläosastoissa. Kylien väliset ottelut olivatkin odotettuja yleisötapauksia.⁴ Pesäpallo oli 1940-luvulla Heinävedellä ylivoimaisesti suosituin joukkuelaji. Urheilukentän valmistuminen vuosikymmenen lopulla siirsi pelit kunnan keskustaan. Kylien välisiä otteluita pelattiin vielä 1960-luvulla. Seuraavalla vuosikymmenellä laji oli suosittu koulu-urheilussa ja puulaakipelinä. 1940- ja 1950-luvuilla Heinäveden Hyrskeellä oli myös naisjoukkue.⁵ Kangaslammillakin pesäpalloa pelattiin. Joukkueet kävivät pelaamassa naapurikuntien joukkueita vastaan.

Pesäpallo löysi tiensä myös lähellä sijainneen Varkauden teolliseen yhdyskuntaan. Varkaus sai kunnallisen itsenäisyyden vasta vuonna 1929. Sitä ennen Varkauden alueet olivat osa Leppävirran ja Joroisten kuntia. Ymmärrettävästi teollisen Varkauden urheiluseuratoiminta oli vireää jo ennen itsenäisyyden vuosia. Vuonna 1923 Varkauden Lehdessä uutisoitiin paikallisen suojeluskunnan ryhtyneen harjoittelemaan myös pesäpalloa. Jo samana vuonna varkaute-laisjoukkue pelasi otteluita Kuopion ja Savonlinnan suojeluskuntia vastaan. Vuonna 1929 perustettu Varkauden Urheilijat otti lajin suojiinsa. Menestyksen tavoittelun edellytykset kohenivat ratkaisevas-

ti, kun huhtikuussa 1948 perustettiin lajin erikoisseuraksi Puurtilan Kisa-Pojat.⁶ Suojeluskuntapelinä pidettyä pesäpalloa harrastettiin myös työläisurheiluseura Varkauden Tarmossa. Seurassa olikin 1920- ja 1930-luvuilla TUL:n koitoksissa menestynyt pesäpallojoukkue.⁷

Tutkimusasetelma

Havaintomme Kilpeläisten sukuun lukeutuneiden pesäpalloilijoiden huomattavasta määrästä sekä pelin käynnistymisalueista ovat johdattaneet tämän artikkelin kirjoittamiseen. Edellä esitetty alueellinen tarkastelu on perusteltua siksi, että kyseisissä kunnissa ja niiden seuroissa virisi lukuisien Kilpeläisten innostus pesäpalloon. Omat katseemme kohdentuvat Kilpeläisten sukuhaaraan, jonka ”esi-isä” on Petteri Juho Kilpeläinen (1825–1891).

Artikkelimme polttopisteessä ovat pesäpallon paikallisuus ja yhteisöllisyys. Tutkiessamme yhden suvun pesäpallon sarjatoimintaan osallistuneita henkilöitä suuntaamme katseemme paikallisiin puitteisiin, lähiyhteisöihin ja pesäpallon sarjatoimintaan osallistuneisiin Kilpeläisen sukuun lukeutuneisiin. Näin menetellessämme valaisemme paitsi pesäpallon alueellista muutosta myös yleisemminkin urheilukulttuurin muutoksia.

Tutkimuskysymyksinä esitämme: 1) Paljonko sukuhaaran pesäpalloilevia Kilpeläisiä on ollut, missä seuroissa ja paikkakunnilla he ovat osallistuneet pesäpallon sarjatoimintoihin? 2) Miten Kilpeläisten seuraedustukset ovat muuttuneet ja millaisia pelaajapolkuja suvun edustajat ovat kulkeneet vuosikymmenten myötä? 3) Miten havaintomme pesäpalloilevista Kilpeläisistä ovat liitettävissä lajin yleisempään muutokseen? Valtaosan tutkimusaineistosta on koonnut itsekin Kilpeläisen sukuun lukeutuva ja pääsarjatasollakin pelannut Paavo Saastamoinen.

Artikkelimme kurkottaa lähtökohdiltaan genealogian eli sukututkimuksen suuntaan. Hyödynnämme etenkin Ahti Kilpeläisen toimittamaa ja 1500-luvulle ulottuvaa sukuselvitystä. Siihen kootun laajan sukutiedoston ansiosta meidän ei ole tarvinnut käyttää

artikkelimme aineistona sukututkimukselle tyypillisiä alkupe-
räislähteitä, kuten kirkon- ja rippikirjoja tai syntyneiden, kuolleiden tai muuttaneiden luetteloita. Havaintomme pesäpalloilevista Kilpeläisen suvun jäsenistä olemme kontekstoineet lajihistoriaa, liikuntakulttuurin muutoksia sekä laajempaa suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutoksia käsittelevällä tutkimuksella.⁸ Aineistoa kerätessä etenkin seurakiinnittymisten osalta on tukeuduttu myös muistelutyön menetelmiin. Muistelutyö sopiikin hyvin sellaisten sosiaalisten ryhmien tarkasteluun, jotka on tutkimuksen valtavirrassa vaiennettu tai jätetty sivuun tai joita on tarkasteltu ulkokohtaisesti⁹. Voidaankin sanoa, että pesäpalloilijoiden seurapolut – etenkin alempien sarjojen osalta – ovat jääneet tutkimuksen marginaaliin. Tulkintamme mukaan pesäpalloilijoiden seuravaihdokset sarjatasojen välillä mahdollistaa kiinnostuksemme kohteena olevan pesäpallon lajikulttuurin sekä yleisemmän yhteiskunnallisen muutoksen tutkimisen.

Aineistonkäsittelyssä tukeudumme sekä sukupolvitutkimukseen että urheilun kansalaistoimintojen kausitteluun. Liikunnan yhteiskuntatutkimuksessa sukupolvinäkökulmaa on hyödynnetty tutkittaessa suomalaisia liikuntasukupolvia¹⁰. Myös huippu-urheilijoiden elämänkulkujen tutkimuksessa sukupolven käsite on ollut sangen hyödyllinen. Mikko Salasuo, Mikko Piispa ja Helena Huhta ovat lähestyneet suomalaisten huippu-urheilijoiden elämänkulkuja juuri sukupolvikäsitteen avulla.¹¹ Kilpeläisiin kyseisen käsitteen käyttäminen soveltuu hyvin, sillä pesäpalloilevat sukupolvet ovat kiinnittyneet toisistaan poikkeavasti niin lajikulttuuriin kuin yleisemminkin yhteiskuntaan.

Urheilun kansalaistoimintojen kausittelu tarjoaa kehyksen, johon pesäpalloilevan suvun sukupolvet voidaan soveltaen kiinnittää. 1930-luvulle jatkunut järjestökulttuurin kausi oli aikaa, jolloin pesäpallo oli tiiviissä yhteydessä muiden järjestöjen toimintoihin. Harrastus-kilpailullinen kausi ajoittui 1930-luvulta 1960-luvun alkuun. Tällä kaudella pesäpallonkin pelaamista leimasi harrastajamaisuus. Kolmas kausi on nimetty kilpailullis-valmennukselliseksi kaudeksi (1960- ja 1970-luvuilla) ja sen aikana urheilusta

tuli totisempaa, mikä ilmeni sekä valmennuksen muutoksina että ylipäättään urheilun vakavoitumisena. Pesäpallonkin oli seurattava niitä muutoksia, joita muussa urheilussa toteutui. Neljännellä eli eriytymisen kaudella 1980-luvulta alkaen urheilukulttuuri jakautui aiempaa voimakkaammin vapaaehtoisuuteen perustuvaan kisaimiseen ja ammattimaiseen huippu-urheiluun. Koko suomalaista urheiluelämää ajatellen toteutui sekä lajien välistä että alueellista eriytymistä, joten myös pesäpallo-organisaatioiden on pitänyt raivata urheilukulttuurissa oma tilansa.¹²

Tutkimuskohdetta rajatessamme suuntasimme katseemme Kilpeläisten sukuhaaraan, jonka kantaisä on vuosina 1825–1891 elänyt Petteri Juho Kilpeläinen. Hän syntyi Rantasalmella ja muutti vuonna 1869 Leppävirran Saahkarlahteen. Petterin lapsista lähtee viisi Kilpeläisen sukuhaaraa, jotka voidaan nimetä Lankilaksi, Harjurannaksi, Vattuahoksi, Peräkilpeläksi ja Uudistaloksi.¹³ Artikkelissamme seuraamme näiden sukuhaarojen Kilpeläisiä. Artikkelissamme olemme yhdistäneet sukuhaarojen Kilpeläiset eli emme tarkastele sukuhaarojen edustajia erikseen, vaikkakin sellaisetkin sukupuun haarat on laadittu.

Pallopelien muodonmuutos

Suomalaisen organisoidun urheilun nousu ajoittuu 1800-luvun jälkipuoliskolle, jolloin alettiin harrastaa useita urheilulajeja. Sääntöjenmukaisia tarkasti normitettuja kilpailulajeja edelsivät kansanomaiset paikallis- ja kyläkulttuurien kisailut, joissa mittailtiin agraariyhteiskunnassa tarvittavia ominaisuuksia kuten voimaa ja taitavuutta.¹⁴ 1800-luvun urheilua onkin kuvattu voimailuksi, kisailuksi ja leikiksi. Kylän miehetittelivät, kuka on vahvin painissa, väkikiven nostossa tai kartunheitossa. Etenkin vahvimpien miesten maine levisi oman kylän ulkopuolelle. Vähitellen kylien välillä ryhdyttiin kilpailemaan esimerkiksi kiekonlyönnissä ja kirkkovenesoudussa.¹⁵ Urheilukilpailujen varhaista organisoitumista edustivat kansanjuhlien yhteydessä pidetyt kilpailut. Kilpailulajit

saattoivat olla nykysilmin katsottuna yllätyksellisiä: tankoon kiipeäminen, pussijuoksu, pulun syöttäminen, säkkitappelu tai hiljaa ajaminen polkupyörällä.¹⁶

Kansanomaisten kilpailujen pelivälineeksi otettiin myös pallo. Sortavalan Kisamäellä tiedetään pelatun palloa jo vuonna 1687. Pelaaminen ja etenkin sen seuraukset dokumentoituivat oikeuden pöytäkirjoihin, sillä yksi pojista oli loukkaantunut pahoin pelin tiimellyksessä. Porvoossa kymnaasin pojat pelasivat palloa vuonna 1758. 1800-luvun loppupuolella pelailtiin jo useita pallopelejä. Leimallista oli, että pelaaminen toteutui kiinteästi osana kyläyhteisöjen vapaa-aikarientoja.¹⁷

Kyläyhteisöjen pallopelit jakaantuivat kahdenlaisiksi eli polttopeleiksi ja lyöntipeleiksi. Nykyisin polttopalloksi kutsuttu peli sai varhaismuodoissaan myös nimet polttosilla olo, piiripoltto, polttinpallo tai povipallo. Polttopallon leikkijämäärää ei ollut rajattu, joten peliin saattoi ottaa osaa koko kylän kynnelle kykenevät kisaajat. Kehittyneempi polttopallon muoto oli nurkkapallo, jota on kuvattu seuraavasti:

”Peliin osallistui kahdeksan pelaajaa, neljä polttajina ja neljä poltettavina. Polttajat asettuivat neliöön 7–9 metrin päähän toisistaan, ja poltettavat jäivät heidän keskelleen. Peli alkoi siten, että polttajat heittivät ’seinähirret’ eli kierättivät pallon neliön nurkasta toiseen. Sen jälkeen heitettiin ’harjahirret’ ristikkäin nurkasta toiseen. Nyt oli talo valmis ja polttaminen alkoi. Polttajat heittivät paikoillaan nurkissa seisten sisällä olijoita. Jos heitto osui, poltettu joutui pois pelistä, mutta jos heitto meni ohi, niin pois joutuikin polttaja. Se joukkue voitti, jolle jäi viimeksi miehiä. Joskus kullakin polttajalla oli määräluku heittoja, joka määräytyi hirsiiä heitettäessä saadun koppiluvun mukaan, ja poltettavilla taas määräluku osumia eli laakeja.”¹⁸

Polttopalloista oli olemassa muunkinlaisia versioita. Esimerkiksi maapolttopalloa pelattiin lukuisin sovellutuksin.

Pallonlyöntipelien määrä osoittaa suurta kekseliäisyyttä. Maa-seudulla pelattiin seuraavanlaisiksi nimettyjä pelejä: koppien lyönti, kolkkapelit, seinäsuola eli kolmikolikka, kolmisuola, nelisuola, kuussuola, kahdeksansuola, seinäpallo eli seinäpönttö, seinälyyrä, lukkaripallo, enkelisuuta, koirapallo, nelimaali ja kuningaspallo. Jopa kuningaspallosta oli olemassa useita versioita, joten pelejä sovellettiin kulloisiinkin olosuhteisiin. 1890-luvulla peliä kuvattiin seuraavasti:

”Pelikentän toiseen päähän piirrettiin lyöntiraja ja sen lähelle juoksupiiri ja toiseen päähän toinen juoksupiiri (= ulkomaali). Pelaajat valitsivat keskuudesta kaksi kuningasta, jotka sitten vuoronperään valitsivat puolelleen pelaajia yhden kerrallaan. Toinen joukkue jäi lyömään, toisen joukkueen pelaajat hajaantuivat kentälle kiinniottajiksi. Kuninkaan paikka oli ulkokentän keskellä ja ’innittäjän’ eli lukkarin paikka lyöntipäädystä. Muut ulkopelaajat asettuivat kuninkaan taakse hänen ja ulomman juoksupiirin väliin sekä sen taakse. Lyöjät löivät lukkarin syötöstä vuoronperään määrättyssä järjestyksessä.”¹⁹

Ensimmäiset kuningaspallon suomenkieliset säännöt julkaistiin vuonna 1903. Asialla oli yksi suomalaisen voimistelun ja urheilun perustanlaskijoista, voimistelunopettaja ja kouluhallituksen tarkastaja Ivar Wilskman.²⁰

Urheilun alueellisen leviämisen myötä eri lajeille ryhdyttiin kehittämään sääntöjä, jotka mahdollistivat paikkakuntien joukkueiden keskinäiset kilpailut. Jo edellä esitettyjen Wilskmanin kirjoittamien sääntöjen tavoitteena oli levittää kuningaspalloa maan eri kolkkiin. Laji ei kuitenkaan toiminut modernina jalkapallon tai yleisurheilun kaltaisena urheiluna, eikä myöskään kiinnostanut riittävästi nuorisoa. Pelin kehittämistyöhön ryhtyi urheilukärpäsen pureman saanut Lauri Gummerus eli sittemmin Lauri ”Tahko” Pihkala, joka asetti tavoitteekseen yleisemminkin urheiluharrastuksen lisäämisen. Amerikkalaiseen urheilukulttuuriin mies tutustui ensimmäisellä Yhdysvaltain matkallaan vuonna 1907, ja julkaisi seuraavana vuonna *Urheilijan oppaan*²¹. Samana vuonna Pihkala jul-

kaisi *Joka miehen koneoppi eli liikunnan merkityksestä* -vihkosen, jonka tavoitteena oli kannustaa omakohtaiseen kehon huoltoon liikkuen, terveellisesti syöden ja puhtautta vaalien²². Pihkalan toinen vierailu Yhdysvalloissa toteutui vuosina 1912–1913, jolloin hän tutustui myös maan urheilun organisointiin.

Eittämättä Pihkalan havainnot vaikuttivat myös kuningaspallon kehittämiseen ja muuttumiseen pitkäpalloksi. Vuonna 1914 Pihkala lisäsi peliin juoksun. Pitkäpallon kenttä muuttui kapean kiilamaiseksi. Uutuutena oli 24 metrin etäisyydellä kotimaalista ollut pesä, jonne lyöjän piti ehtiä ennen palloa. Ulkomaali oli 60 metrin etäisyydellä. Ulkomaalista kotimaaliin ennättänyt pelaaja toi joukkueelleen juoksun. Juoksija, joka oli taipaleella pesästä ulkomaaliin ja ulkomaalista kotiin tuli polttaa ”heittopallotuksella” eli osumalla pallolla etenijään. Pesässä saattoi olla ainoastaan yksi etenijä, ulkomaalissa useampi. Näin pelistä tuli urheilulle ominainen eli juoksuilla saatettiin mitata joukkueiden paremmuutta. Aiemminhan kisattiin ainoastaan siitä, kumpi joukkue kykeni olemaan lyöntivuorossa pitempään. Pihkalan uudessa versiossa vuoronvaihto toteutettiin joukkueen kolmesta palosta.²³

Pitkäpallossa järjestettiin kilpailutoimintaa vuosina 1915–1921. Valtakunnallisesti lajia pelattiin ensimmäisen kerran vuonna 1919. Vuonna 1920 pelattiin suojeluskuntapiirien mestaruudesta ja yleisemmästä Suomen mestaruudesta, jolloin mukana oli suojelunkuntien lisäksi joukkueita myös armeijasta ja oppilaitoksista. Kisaan osallistui kaksi seurajoukkuetta: Helsingin Pallonlyöjät ja Hämeenlinnan Ilves.

Pitkäpallosta jalostui pesäpallo, jota on kuvattu Pihkalan keksinnöksi seuraavaan tapaan:

”Pihkala keksi pesäpallon yhdysvaltalaisen baseballin pohjalta. Ideana oli aluksi kehitellä useita erilaisia pallopelejä, joissa palloilu ja juoksu yhdistyisivät. Pihkala lähti muokkaamaan baseballia ja soveltamaan sitä suomalaiseen palloilukulttuuriin. Vanha suomalainen pallopelejä, kuningaspallo, muuttui Pihkalan ideoinnissa baseball-vaikut-

teiden myötä ensin pitkäpalloksi ja siitä edelleen pesäpalloksi. Pesäpallossa yhdistyivät Pihkalan vaatimukset leikin ja kilpailun yhdistämisestä; laji myös sopi suomalaiseen kulttuuriin ja elämänmuotoon. Pesäpallossa oli myös sotilaallinen ulottuvuus, Pihkalan maanpuolustus- ja suojeluskuntatausta näkyi lajin säännöissä.”²⁴

Pesäpallon synty on ajoitettu vuoteen 1922, joskin lajia kokeiltiin jo kahtena edellisenä vuonna. Ensimmäiseen Suomen mestaruusturnaukseen otti osaa seitsemän joukkuetta, joista viisi seurajoukkueita ja kaksi suojeluskuntien kokoonpanoja. Turnaus toteutettiin cup-muotoisena, jolloin pelipäiviä oli ainoastaan kolme. Mestaruuden voittanut Helsingin Pallonlyöjien joukkue voitti kuudesta ensimmäisestä pelatusta Suomen mestaruudesta viisi. Maan mestaruudesta pelaaminen ja suojeluskuntien aktiivinen maanpuolustushenkisen pelin levitystyö muutti lajin jalkapallon kaltaiseksi urheiluksi, jolloin eri paikkakuntien joukkueet kamppailivat paremmuudesta²⁵. Pesäpallon kehitystyötä voidaan lähestyä kahdesta suunnasta. Ensiksi voidaan kysyä, mistä kaikista aineksista laji muotoutui. Toiseksi on kiinnostavaa pohtia, millaista tavoitteellisuutta lajin pelaamiseen liitettiin.

Pallopelin kehittyminen pesäpalloksi oli pitkällisen prosessin tulos. Kansanomaisia pallopelejä oli pelattu jo 1850-luvun jälkipuoliskolla. Sikäli pesäpallo juurtui ”valmiiseen maaperään”, että aiemmin pelatuissa peleissä heitettiin, lyötiin, juostiin, sijoituttiin ja toimittiin kentällä erilaisissa rooleissa. Eittävästi Pihkalan matkat Yhdysvaltoihin vuosina 1907 sekä 1912–1913 edesauttoivat lajin kehittämistä pesäpalloksi. Vuonna 1917 julkaisemassaan kirjoituksessa Pihkala kuvasi kansallispelin tarpeellisuutta seuraavasti:

”Nykyisenä vilkkaitten väestövirtausten aikana me tarvitsemme valtiollista ja kansallista yhtenäisyyttämme vastaavan yhden ainoan, koko maassa, Turusta Vienen ja Tornionjoelta Rajajoelle pelattavan kansallispelin. Sen rakentamisessa meidän ei tarvitse välittää etnografisista ja muinaistieteellisistä näkökohdista enemmän kuin välttämätöntä maassamme vallitsevan kuningas-palлотradit-

sionien takia. Muuten meidän on etnografien hätäilyistä huolimatta ennemminkin vältettävä Lotin emännän lailla tuijottamasta vangitsevaan menneisyyteen

...”Oikeastaan voimme mennä vielä pitemmälle, nim., jos sopivaksi katsomme, yhdistellä lähisukuisten pelien eri lajien parhaimpia aineksia sellaiseksi kokonaisuudeksi kuin haluamme.”²⁶

Vähemmälle huomiolle on jäänyt se, että mailapelejä pelattiin myös useissa Euroopan maissa. Ruotsalaisten mailapeli oli *långboll*, saksalaisten *Schlagball* ja venäläisten *laptá*.²⁷

Urheilun varhaisten organisaattoreiden tavoitteena oli lisätä etenkin nuorison kiinnostusta ruumiinharjoituksiin. Opaskirjallisuus ja säännöt kannustivat paikallistason toimijoita urheilun edistämispuuhiin. Kansanvalistuksen reippauden, ryhdikkyuden ja terveyden tavoitteiden rinnalle asettuivat nationalismin ja maanpuolustuksen tavoitteet²⁸. Juuri pesäpallosta kehitettiin Pihkalan johdolla kansallispeliä, jolla oli sotilaalliset tavoitteet. Siksipä suojeluskuntien olikin vaivatonta ottaa pesäpallo urheiluohjelmaansa ja organisoida lajin kilpailutoimintaa.

Paikallisesta valtakunnalliseksi

Pesäpallon ja sitä edeltävien pallopelien harrastus virisi agraarisessa yhteiskunnassa. Niityt, pellot, aukiot ja tiet olivat peli- ja leikkipaikkoja ennen kuin lajeja ryhdyttiin standardisoimaan kirjallisin säännöin. Pelien harrastamista maatalousyhteiskunnan oloissa voidaan pitää organisoidun ja suunnitelmallisen kilpaurheilun edeltäjänä. Maaseudun lähiyhteisöllinen pelaaminen vakavoitui ja muuttui ensin kylien välisiksi kohtaamisiksi ja laajeni vähitellen valtakunnallisesti organisoiduksi sarjatoiminnaksi.

Tutkittaessa kiteeläisen pesäpallon muutoksia on havaittu, että leikeillä ja peleillä on ollut ainakin viidenlaisia funktioita. Ensinnäkin leikissä toiminnan funktio on ollut toiminnassa itsessään.

On leikitty yksinkertaisesti siksi, että leikkiminen on ollut hauskaa. Toiseksi leikeillä ja peleillä on ollut ajanvietefunktio. Tällöin pelaamalla on synnötetty paikallisyhteisöjen sisäistä vuorovaikutusta. Kolmanneksi pelaaminen on tuottanut yhteisöllisyyttä, paikallista identiteettiä ja kiinteyttä. Juuri kylien välisissä otteluissa paremmuudesta kisailtaessa synnötettiin ymmärrystä meistä ja muista. Neljänneksi sosiaalistajina pallopelit ovat palvelleet lähiyhteisöjen ja sittemmin eri järjestöjen tavoitteellisuutta. Viidenneksi pelaaminen sarjajärjestelmien puitteissa ja joukkueiden paremmuuden mittaaminen ovat taanneet pesäpallo-organisaation toimivuuden sekä synnötäneet jatkuvuutta.²⁹

Kiteeläisen pesäpallon muutos tarjoaa oivallisen kuvan lajin muutoksista. Pesäpalloa ryhdyttiin pelaamaan heti vuonna 1922, kun laji ”virallistui” uusien sääntöjen myötä. Kiteen kaupunginarkistosta löytyy tieto vuosina 1922–1924 lajia harrastaneesta Kiteenkylän pesäpallojoukkueesta. Muiden pallopelien seuraajana pesäpalloa ryhdyttiin pelaamaan Kiteen kylissä. Nykyisestä Rantakentästä muotoutui kiteeläisen pallonlyönnin keskus. Kettuniemen stadioniksikin kutsutusta kenttäalueesta tuli nuorison kokoontumispaikka. Pesäpallon pelaamisen olosuhteetkaan eivät olleet alkuaan kaksiset. Lajiin vuonna 1927 vihkiytynyt Toivo Turunen kuvasi olosuhteita lehtihaastattelussa: ”Pahainen rantaviilikoon syntynyt puuton ja lehmien puuttomana pitämä aukea veti pelaajia paikalle. Siellä piti olla minunkin heti kun vain kynnelle kykenin isompien peliä seuraamassa.”³⁰

Kiteellä pesäpallon edistämistyössä paikallinen suojeluskunta oli merkittävässä asemassa. Vuonna 1923 Kiteen Kisaveikot muutettiin Kiteen Suojeluskunnan Urheilijoiksi. Suojeluskunta kunnosti myös Rantakentän alueen urheilukentäksi, jolloin myös pesäpallon pelaamisen olosuhteet paranivat. Suojeluskunnan rekrytoidesa nuoria miehiä toimintoihinsa pesäpallolla oli oma tehtävänsä. Kyliltä koottiin parhaat pelaajat edustusjoukkueeseen. Pelimatkalta lähdeittäessä paikallisen suojeluskunnan edustaja löi kuorma-auton lavalla istuvien pelaajien päihin suojeluskuntalakit. Urheilun vaka-voitumisesta viestii, että vuonna 1931 perustettiin Kiteen Urheili-

jat koko pitäjän urheiluvoimat ja -lajit yhdistäväksi pitäjäseuraksi.³¹

Ennen sotia kiteeläiset pelasivat piirisarjatasolla. Sotavuosien jälkeen pelattiin alimmilla sarjatasoilla, mutta myös omaa sisäistä pitäjäsarjaa organisoitiin. 1950-luvulla Kiteen joukkue kamppaili maakuntasarjassa, ja pelaamista luonnehdittiin ”harrastajamaiseksi leikiksi”.³² Suomensarjaan Kiteen Urheilijat nousivat vuonna 1965. Ensimmäiset visiitit mestaruussarjaan kiteeläiset tekivät vuosina 1973 ja 1976.³³ Vuodesta 1978 lähtien Kiteen joukkue on pelannut yhtämittäisesti pääsarjassa saavuttaen kolme kultaa, kolme hopeaa ja yhden pronssin.

Kiteen pesäpallon muutoksesta on havaittavissa tiettyjä piirteitä, jotka kuvaavat yleisemminkin lajikulttuurin muutoksia. Harrastajamainen pelaaminen jatkui aina 1950-luvulle saakka. Pelaamisen vakavoitumisen ja valmennuksen tehostumisen myötä Kiteen Urheilijat nousi vuonna 1965 toiseksi korkeimmalle sarjatasolle eli suomensarjaan. 1970-luvulla kiteeläisseura vakiinnutti parin yrityksen jälkeen paikkansa korkeimmalla sarjatasolla. Menestyksen tavoittelu pakotti myös pelaajahankintoihin. Pohjois-Karjalassa pesäpallo oli suosittu urheilumuoto monilla muillakin paikkakunnilla, mikä johti jo 1960-luvulla pelaajien liikkumiseen seurasta toiseen. Vuonna 1980 Kiteen 12-miehisen mestaruussarjajoukkueen pelaajista ainoastaan neljä asui vakituisesti Kiteellä. Paikkakunnalla kokoonpano nimettiin reppujoukkueeksi.³⁴ Menestyksen myötä Kiteen Urheilijat löysi yhteistyökumppaneita ja sponsoreita siinä määrin, että pelaajat löysivät toimeentulonsa Kiteeltä, ja saattoivat näin harjoitella yhdessä jo kauteen valmistauduttaessa. Pesäpallon ammattimaistuuessa ja kaupallistuuessa pelaajien muuttoliike lisääntyi ja muuttui aiempaa sopimusperusteisemmaksi niin pelaajien kuin yhteistyökumppanienkin osalta.

Tiivistettynä pesäpallon paikalliskiinnittyminen vaiheet – niin Kiteen kuin muiden lajiseurojen osalta – voidaan esittää seuraavasti:

LEIKKI- JA PELIKULTTUURI	Maaseudun paikallisriennot
ORGANISOITU PAIKALLISPELI	Paikalliset kansalaistoimijat tukijoinen
PAIKALLINEN KILPAURHEILU	Lajitoiminta paikallisine kytkentöineen
MONIMUOTOISET VERKOSTOITUNEET LAJITOIMINNAT	Lajikulttuurin kerroksinen sopimuksellisuus

Veljeksistä Kilpeläisiin

Tutkiessamme pesäpallon pariin hakeutuneita Kilpeläisiä on syytä kiinnittää huomiota pariin seikkaan. Edellä kuvatun lajikulttuurin muutoksissa pesäpalloilevien Kilpeläisten kiinnittyminen paikallisuuteen on toteutunut eri tavoin. Pesäpallon kilpailullisuuden lisääntyminen lienee merkinnyt Kilpeläistenkin osalta sitä, että aiemmin kyläyhteisöissä toteutettu pelaaminen on muuttunut vakavammaksi. Pelaajien ”muuttoliikkeen” seurauksena on oletettavaa, että pelaajat olisivat vaihtaneet seuraa aiempaa useammin.

Toiseksi kannattaa katsahtaa veljesten pelaamiseen. Esimerkkejä löydämme vaivattomasti monista lajeista. Koripalloa pelasivat 1960- ja 1970-luvulla Liimon veljekset Kari ja Martti. Jääkiekkoa SM-tasolla pelasivat 1960-luvulla Pullin veljekset. Maajoukkue-tasolla kiekkoilivat Lauri ja Erkki Mononen. Lentopallon maa-

joukkuepelaajia olivat 2010-luvulla Matti ja Mikko Oivanen. Pienemmissä ja vähemmän harrastetuissa lajeissa on tavanomaista veljesparien pelaaminen samassa joukkueessa. Esimerkiksi Jyväskylän Palloseuran mestaruussarjan jääpallojoukkueessa pelasi kaudella 2016–2017 neljä veljesparia: Riku ja Saku Hämäläinen, Anssi ja Atte Hänninen, Jaakko ja Veikko Manninen sekä Lasse ja Mikko Tammilehto³⁵.

Oletettavaa on, että pesäpallon kyläseuravaiheessa ja alemmilla sarjatasoilla joukkueissa olisi pelannut veljeksiä ja sukulaisia. Pesäpallon seurahistorioita lukiessa havaitseekin, että samassa joukkueessa on urheillut useita saman sukunimen omaavia. Esimerkiksi Outokummun Partion pesäpallon historiankirjoituksen kuvateksteistä löytyy useita samannimisellä sukunimellä varustettuja. Sinälään asiaa ei tarvitse ihmetellä, sillä kylien väliset ottelut jatkuivat paikkakunnalla aina 1960-luvulle saakka.³⁶ Löytyypä veljessarjoja pääsarjatasoltakin. Esimerkiksi 1960-luvulla Vimpelin joukkueessa palloilivat Lakaniemen veljekset. Samalla vuosikymmenellä Puurtilan Kisa-Poikien joukkueessa pelasivat Huovisen, Raakin ja Saastamoisen veljekset. Pienillä paikkakunnilla urheilumenestyksen saavuttaminen on edellyttänyt keskittymistä rajalliseen määrään lajeja. Tämä puolestaan on suunnannut lasten ja nuorten lajivalintaa. Kiteellä Varosen suku on ollut aktiivisesti mukana paikallisen pesäpallomenestyksen takomisessa niin pelaajina kuin taustajoukkoinakin. Vuonna 1997 toimittaja Antti Nieminen kirjoitti Helsingin Sanomissa Varosten veljessarjasta:

”Kiteen Pallon miesten superpesisjoukkueeseen on sopinut alkukauden kamppailuissa monta ratkaisijaa, ja keskeisessä osassa ovat olleet myös Varosen veljekset Mikko, Pasi ja Vesa. Tuiki harvinaista ei ole, että samassa joukkueessa on näin monta veljestä, muttei ilmiö ole tavanomainenkaan. Pasi Varonen, 26, johtaa kärkijoukkueen peliä. Mikko, 18 ja yhdeksikön konkari Vesa, 29, kuuluvat Kiteen runkopelaajiin. Veljessarjaan kuuluu myös Jukka, 20. Häntä ei nähdä miesten edustusjoukkueessa, vaan Kiteen A-poikien superpesisjoukkueen pelinjohtajana.”³⁷

Leppävirralta laajemmalle: Kilpeläiset liikkuvat pesäpallon perässä

Pesäpalloa edeltäviä pallopelejä on varmastikin pelattu Kilpeläisten savolaisilla asuinseuduilla. Lajin tulemisesta Leppävirran Saahkarlahteen löytyy vuonna 1993 tallennettu haastattelusitaatti. Siinä Uudistalon sukuhaaraan kuulunut Kalle Kilpeläinen muistelee pesäpallon rantautumista alueelle:

”Talvella harrastettiin hiihtoa paljonkin ja juostiin kesäisin ja sitten, kun pesäpallo tuli muotiin, niin sitä sitten pelattiin. Se pelihän se on ollut tällä kylällä muodissa näihin päiviin asti. Pesäpallo on vissiin minun tuomani tänne Saahkarlahteen. Olin Riihimäellä sotaväessä ja silloin vuonna 1922 se alkoi levitä. Muistan vielä, kun siellä Riihimäellä harjoituksissa vänrikki Simelius minun pesäväliä juostessani, kun sai heittämällä polttaa, kun läksin ykkös-pesältä kakkoselle menemään, niin se vasemmalta puolelta heitti niin, että pallo kävi tähän ohimoon ja minähän tuuperruin maahan siitä laakista. Se oli semmoinen tälli, kun sai heittämällä polttaa. Ei siitä kuitenkaan sen kummempaa tullut, nousin kohta ylös ja peli jatkui, mutta oli se silloin niin kova tälli, että maahan painoi.”³⁸

Ensimmäinen tutkimuskysymyksemme oli, paljonko sukuhaaran pesäpalloilevia Kilpeläisiä on ollut, missä seuroissa ja paikkakunnilla he ovat osallistuneet pesäpallon sarjatoimintoihin? Tutkimusaineistoon kertyi 66 pesäpalloilevaa Kilpeläistä, joista yhdeksän oli puolisoa. Jaoimme Kilpeläiset neljäksi sukupolveksi: vuonna 1929 tai aiemmin syntyneet; 1930–1940-luvuilla syntyneet; 1950- ja 1960-luvuilla syntyneet; 1970-luvulla tai myöhemmin syntyneet. Sukupolvijaottelumme ajatuksena oli peilata pelaajia urheilun seuratoiminnan kausiin.

Kaikkiaan Kilpeläiset ovat pelanneet 24 seurassa. Aakkosjärjestyksessä esitetynä seurat lyhenteineen ovat seuraavat:

Etelä-Leppävirran Kiipperä (E-LK)
Harjurannan Kisa (HaKi)
Heinäveden Hyske (Hyske)
Imatran Pallo-Veikot (IPV)
Joensuun / Karjalan Maila (JoMa / KarMa)
Joroisten Urheilijat (JoU)
Jyväskylän Pesis (JyPe)
Kiteen Pallo-90 (KiPa)
Kiteen Urheilijat (KiU)
Oulun Lippo (Lippo)
Loimaan Palloilijat (LP)
Mansen Pesäpallo (Manse)
Niittykummun Pesis (NiPe)
Outokummun Partio (OkuP)
Puurtilan Kisa-Pojat (PKP)
Helsingin Puna-Mustat (PuMu)
Puijon Pesis (PuPe)
Nurmeksen Sepot (Sepot)
Siilinjärven Pesis (SiiPe)
Kolman Tarmo (Tarmo)
Tohmajärven Pomppu-91 (ToPo)
Tohmajärven Urheilijat (ToU)
Leppävirran Viri (Viri)
Varkauden Urheilijat (WU)

Edellä olevista seurojen kotikunnista 15 on nykyään kaupunkija. Näin ei ole kuitenkaan aina ollut. Esimerkiksi Varkaudesta tuli itsenäinen kunta vuonna 1929 ja kaupunki vuonna 1963. Näin ollen vuonna 1948 Varkauden Urheilijoista lajiseuraksi itsenäistynyt Puurtilan Kisa-Pojat on pelannut sekä kauppala- että kaupunkiseurana. Kaupunkiseuraksi on luettava myös Niittykummun Pesis. Seura perustettiin vuonna 1995 ja tunnetaan nykyään nimellä Espoon Pesis.

Jaakko Kilpeläisen kuva-arkistossa on valokuva, joka viestii Kilpeläisten pesäpalloinnostuksesta. Etelä-Leppävirran Kiipperän vuoden 1962 Suomi-sarjan joukkueessa pelasi kuusi Kilpeläisen sukuun lukeutunutta. Jaakko, Mauno, Olli, Paavo, Pauli ja Kalevi muodostivat siten enemmistön joukkueesta.

Nykyisen maakuntajaon mukaisesti tarkasteltuna yleisimmin Kilpeläiset ovat edustaneet Pohjois-Karjalan (8) ja Pohjois-Savon (7) alueella sijaitsevia seuroja. Kahteen maakuntaan – Etelä-Savoon ja Uusimaalle – sijoittuu kaksi seuraa. Etelä-Savon seurat ovat Joroisten Urheilijat ja samassa kunnassa pelannut kyläseura Kolman Tarmo. Uusimaan seurat ovat Helsingin Puna-Mustat ja espoolainen Niittykummun Pesis. Yhden seuran maakuntia ovat Etelä-Karjala, Keski-Suomi, Pirkanmaa, Pohjois-Pohjanmaa ja Varsinais-Suomi.

Koko pelaaja-aineistoa tarkastellen Kilpeläiset ovat pelanneet selkeästi eniten Pohjois-Karjalan ja Pohjois-Savon seuroissa. Peräti

62,5 prosenttia edustetuista seuroista sijoittuu näihin maakuntiin. Uudenmaan kaksi seuraa selittyy eteläiseen Suomeen suuntautuneella muuttoliikkeellä. Etelä-Savon kaksi edustettavaa seuraa ovat läheisessä maakunnassa ja lisäksi saman kunnan alueella.

Kiinnostava on selvittää myös sitä, kuinka montaa seuraa yksittäiset pelaajat ovat edustaneet. Enimmällään neljä Kilpeläistä on pelannut neljässä seurassa. Kolmea seuraa on edustanut 10 pelaajaa. 15 pelaajaa on edustanut kahta seuraa. Useimpien Kilpeläisten pelaaminen on rajoittunut yhteen seuraan. Peräti 37 Kilpeläistä on pelannut ainoastaan yhdessä seurassa. Osittain asiaa selittää, että 18 pelaajan ainoaksi seuraksi jäi Etelä-Leppävirran Kiipperä. Etenkin vanhimmissa ikäluokissa kävi näin. Ilmiötä selittää se, että iäkäämmissä sukupolvissa pelaaminen oli lähiyhteisön harrastuksen omaista vapaa-ajanviettoa. Myös ihmisten vähäisempi alueellinen liikkuvuus selittää asiaa.

Toiseen tutkimuskysymykseemme vastatessamme tarkastelemme aluksi niitä Kilpeläisiä, jotka pelasivat pesäpalloa ainoastaan yhdessä seurassa. Ensimmäisen sukupolven eli ennen vuotta 1929 syntyneet kaikki 15 pelaajaa edustivat Etelä-Leppävirran Kiipperää. Vanhimmat pelaajat olivat vuonna 1885 syntynyt Otto Kilpeläinen ja kaksi vuotta nuorempi Otto Lankinen sekä vuonna 1888 syntynyt Armas Kilpeläinen. Pesäpallon syntyvuoden aikoihin he olivat jo yli 35-vuotiaita. Oletettavaa on, että he pelasivat ennen pesäpalloharrastustaan kansanomaisia pallopelejä.

Toisen sukupolven eli 1930- ja 1940-luvuilla syntyneistä Kilpeläisistä neljä edusti Etelä-Leppävirran Kiipperää. Suvun jäsenten alueellinen liikkuvuus oli lisääntynyt, sillä jo seitsemän Kilpeläisen ensimmäinen seura oli jokin muu. Kaikki seurat sijaitsivat Leppävirran lähikunnissa Kangaslammilla, Joroisissa ja Varkaudessa. Kangaslampilaisseura Harjurannan Kisassa seurapalloilun aloitti kolme pelaajaa, Joroisten Urheilijoissa ja Puurtilan Kisa-Pojissa kaksi kummassakin.

Kahdessa viimeisessä sukupolvessa eli 1950- ja 1960-luvuilla sekä 1970-luvun jälkeen syntyneissä ei ollut enää yhtään pelkääntään Etelä-Leppävirran Kiipperässä pelannutta. Kolmannessa su-

kupolvessa ainoastaan yhdessä seurassa pelanneita oli neljä pelaajaa, joista kolme pelasi Puurtilan Kisa-Pojissa ja yksi Outokummun Partiossa. Neljä viidestä pelaajasta oli naisia. Pelaajien seuravalintaan vaikutti eittämättä se, että kyseiset seurat olivat pesäpalloilun kärkiseuroja. 1960-luvulla Puurtilan miesten joukkue voitti kaksi SM-hopeaa ja Partio sijoittui ylimmällä sarjatasolla kerran neljänneksi.

Viimeisen sukupolven eli vuoden 1970 jälkeen syntyneiden kuuden Kilpeläis-pelaajien edustamat seurat viestivät suvun kaupunkimaistumisesta. Kaksi pelaajaa pelasi Joensuun Mailassa, kaksi Puurtilan Kisa-Pojissa ja yksi espoolaisessa Niittykummun Pesiksessä. Yhden pelaajan seuraksi valikoitui Tohmajärven Urheilijat.

Kilpeläisen sukuhaaran tarkastelu osoittaa paitsi kyläseuran pesäpallotoimintojen hiljenemisen myös yleisen yhteiskunnan rakennemuutoksen. Anu Rajajärvi onkin osoittanut opinnäytteessään kyläseurainstituution hiipumisen viimeistään 1960-luvulla maaseudun tyhjenemisen myötä³⁹. Samanlaisiin tutkimustuloksiin päädyttiin tutkittaessa pohjoiskarjalaisen liikuntakulttuurin yleisempiä muutoksia. Maaseudun väen väheneminen vaikutti etenkin joukkueurheiluihin. 1960-luvun suuren muuttoliikkeen myötä lapsia ja nuoria ei enää ollut siinä määrin, että olisi kyetty muodostamaan sarjatoimintoihin osallistuvia joukkueita.⁴⁰

Tarkasteltaessa niitä Kilpeläisen sukuhaaran edustajia, jotka pelasivat kahdessa seurassa, nousee esiin kiinnostavia muutoksia. Ensimmäisen sukupolven Etelä-Leppävirran Kiipperän pelaajista yksikään ei jatkanut pelaamistaan muissa seuroissa. Toisen sukupolven eli 1930- ja 1940-luvuilla syntyneistä Kiipperän pelaajista kuusi hakeutui toiseen seuraan. Teuvo ja Unto Tuovisen siirtymistä Joroisten Urheilijoihin selittää muutto Joroisiin. Muut muuttokohdeseurat olivat Harjurannan Kisa, Leppävirran Viri, Outokummun Partio ja Puurtilan Kisa-Pojat. Näin ollen muutto suuntautui lähikuntiin ja Outokumpuun, jossa pesäpallo eli nousukauttaan.

Kolmannen ja neljännen sukupolven Kilpeläisistä yhdeksän aloitti pelaamisensa muissa seuroissa kuin Kiipperässä. 1950- ja 1960-luvuilla syntyneistä kahden peliura käynnistyi Outokummun

Partiossa, yhden Puurtilan Kisa-Pojissa ja Leppävirran Virissä. Kyseisten pelaajien toiseksi seuraksi valikoituituivat Nurmeksen Sepot, tamperelainen Mansen Pesäpallo, Puurtilan Kisa-Pojat ja helsinkiläisseura Puna-Mustat.

1970-luvulla ja sen jälkeisinä aikoina syntyneitä ”kahden seuran” Kilpeläisiä on aineistossamme viisi kappaletta. Kaksi heistä aloitti pelaamisensa Nurmeksen Sepoissa, ja molemmat jatkoivat uraansa Joensuun Mailassa. Kalle ja Elmo Kilpeläinen pelasivat aluksi Puurtilan Kisa-Pojissa ja siirtyivät kuopiolaiseen Puijon Pesikseen. Tohmajärven Urheilijoissa aloittaneen Miska Matikaisen pelaaminen jatkui samassa kunnassa, kun uudeksi seuraksi tuli Tohmajärven Pomppu-91.

Kahdessa seurassa pelanneiden Kilpeläisten tarkastelu valaisee niin pesäpallon seurakentän muutoksia kuin lajin kaupungistumista. Kahden ensimmäisen sukupolven pelaajien toinen seura löytyi lähes poikkeuksetta lähikunnista. Ainostaan Antti Kilpeläisen muutto suuntautui Varkauden talousalueen ulkopuolelle eli Outokumpuun. 1950-luvulla ja sen jälkeen syntyneiden Kilpeläisten polku johti yhdessä tapauksessa Helsinkiin, jossa Puna-Mustat piti pesäpallokkulttuuria hengissä. Muita kaupunkeja olivat maakuntakeskukset Tampere, Kuopio ja Joensuu sekä pienemmistä kaupungeista Nurmes ja Varkaus.

Kolmessa tai neljässä seurassa pesäpalloili 14 Kilpeläisen sukuaaran lukeutuvaa. Kuusi heistä aloitti pelaamisensa Etelä-Leppävirran Kiipperässä. Ensimmäisen sukupolven edustajista Toivo Tuovinen siirtyi Kiipperästä joroislaiseen kyläseura Kolman Tarmoon ja sieltä ”kirkolle” Joroisten Urheilijoihin. 1930- ja 1940-luvulla syntyneistä Paavo Kilpeläinen jatkoi uraansa Puurtilan Kisa-Pojissa ja Leppävirran Virissä. Pauli Kilpeläisen polku johti Kiipperästä Leppävirran Viriin ja Heinäveden Hyrskeeseen. Kyseisen sukupolven edustaja Kalle Heikki Kilpeläinen pelasi neljässä seurassa: Kiipperässä, Puurtilassa, Leppävirran Virissä ja Heinäveden Hyrskeessä. Kolmannen sukupolven pelaajan Juha Kilpeläisen Kiipperän jälkeiset seurat olivat Puurtilan Kisa-Pojat ja Viri.

Muissa seuroissa kuin Kiipperässä aloittaneita Kilpeläisiä oli

aineistossamme kahdeksan pelaajaa. Toisen sukupolven pelaajista Paavo Saastamoinen aloitti Puurtilassa, josta siirtyi Loimaan Palloilijoihin. Ura jatkui vielä Tohmajärven Urheilijoissa ja Kiteen Urheilijoissa. Kolmannen sukupolven pelaajista kolmessa seurassa urheili Veli-Matti Kilpeläinen. Ensin hän pelasi Leppävirran Virissä, josta siirtyi Puurtilan Kisapoikiin. Kiinnostavaa on, että kolmas seura olikin Etelä-Leppävirran Kiipperä! Kyseisen sukupolven edustajista neljässä seurassa pelasivat Pentti Lankinen (Viri, Puurtila, Karjalan Maila ja Kiipperä) sekä Lassi Kilpeläinen (Viri, Puurtila, Siilinjärven Pesis ja Harjurannan Kisa).

Neljännän sukupolven eli vuoden 1970 jälkeen syntyneistä Kilpeläisistä Timo Saastamoisen seurat olivat Tohmajärven Urheilijat, Tohmajärven Pomppu-91 ja Kiteen Pallo. Jarkko Kilpeläinen aloitti Puurtilassa, siirtyi Imatran Pallo-Veikkoihin ja päätti uransa Oulun Lippo Pesiksessä. Lari Kilpeläisen kasvattajaseura oli Puurtila, jonka jälkeen hän pelasi Siilinjärven Pesiksessä ja Harjurannan Kisassa. Kolmessa seurassa palloa löi myös Tiina Kilpeläinen seurinaan Puurtila, Siilinjärvi ja Jyväskylän Pesis.

Kolmessa tai neljässä seurassa pelanneiden Kilpeläisten urapolut viestivät pesäpallokulttuurin muutoksesta. Useiden seurojen joukkueissa esiintyminen osoittaa niin yleisempää muuttoliikettä kuin muuttoa pesäpallo-organisaation sisällä. Menestyvien seuraorganisaatioiden rakentaminen on edellyttänyt myös pelaajarekrytointia, jolloin katseita on kohdistettu toisten seurojen lahjakkaisiin pelaajiin. Pelaajapolut eivät suinkaan aina suuntaudu tasokkaamman seuran riveihin, vaan myös pesäpallossa tunnetaan niin sanottu jäähyttelyvuodet. Tällaista jäähyttelyä on havaittavissa myös Kilpeläisen suvun seuravalinnoissa.

Kilpeläiset ja pesäpallon muutos

Kilpeläisen sukuhaaran tutkiminen nostaa esiin lukuisia seikkoja niin pesäpallon kuin suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta. Tarkastelemallamme ajanjaksolla Kilpeläisten pelaaminen kiinnittyy

kiinteästi pesäpalloa edeltäviin kansanomaisiin pallopeleihin ja 1920-luvun alusta pesäpalloon. Lajin säännöt ja käytännön pelaamisen mallit tulivat kylän ulkopuolelta. Armeijan vaikutus ilmenee pesäpallon rantautumisessa Etelä-Leppävirran Kiipperään ja suhteellisen nopeasti etenkin nuorison suosimaksi lajiksi. Alueen vireä kansalaistoiminta ja riittävä harrastajamäärä nostavat pelaamisen tasoa siinä määrin, että Kiipperä tunnettiin itäisessä Suomessa menestyvä pesäpallojoukkueena. Vuonna 1964 Kiipperä jäi suomensarjan itälohkossa toiseksi edellään ainoastaan Jyväskylän Pesä-Veikot, joka nousi seuraavaksi kaudeksi pääsarjaan.

Kilpeläisten sukuhaaran edustajia voidaan pitää merkittävänä pesäpallon alueellisessa levitystyössä. Lukuisat Kiipperässä pesäpallo-oppinsa saaneet jatkoivat pelaamistaan muissa seuroissa. Pesäpallo juurtui myös Kilpeläisen suvun kulttuuriseen perimään, mikä onkin kannustanut hakeutumaan lajin pariin aina nykypäiviin saakka. Suvussa todetaankin pesäpallon olleen ”sukuvika”.

Kilpeläisten sukuhaaran sukupolvittainen tarkastelu osoittaa myös alueen pesäpallon muutokset. Ensimmäkin laji oli kyläyhteisöllistä vapaa-ajan viettoa. Kun työn tekemisestä jäi vapaata aikaa, hakeuduttiin leikkien ja pelien maailmaan. Kansanomaiset pallopelit, joiden perinnettä pesäpallo sujuvasti jatkoi, saivat niin nuoret kuin varttuneemmatkin liikkeelle. Toisessa vaiheessa pesäpallo kilpailullistui, jolloin Kiipperän joukkue tavoitteli menestystä. Tasaväkisiä otteluita pelattiin isompien paikkakuntien joukkueita vastaan.

Kolmannessa vaiheessa pesäpallo kaupungistui. Varkauden talousalueella tämä merkitsi Puurtilan Kisa-Poikien nousemista talousalueen valtaseuraksi. Pentti Portaankorva kuvasi Urheilun Kuva-aitassa vuonna 1965 pesäpallon muutosta:

”Pesäpallon nousu suosituimmaksi lajiksi Varkaudessa on ollut todella nopeaa. Viime kauden mestaruussarjan 11 kotiottelussa kävi maksaneita katselijoita 19 092, mistä tulee keskimääräluku 1 754. Suurin joukko oli Kiri-ottelussa,

2 611, mikä kuitenkin jää reippaasti jälkeen vuoden 1963 PKP – Sotkamo ottelusta, jolloin Jymyn mestaruuden tuloa oli todistamassa 4 186 katsojaa. Totuuden nimessä on sanottava, että näistä oli ainakin tuhat pesäpallouskovaista Sotkamosta. Luku on Kämärin kenttäennätys, mitä eivät ole kyenneet kaatamaan monet jääpallon arvo-ottelutkaan.

Äkkiryynnäköllä kaupungin vallanneella pesäpallolla on tulevaisuutta Varkaudessa. Sitä todistavat harrastuksen laajuus, hyviin suorituksiin yltäneet nuoret sekä itse edustusjoukkueen nuoruus.⁷⁴¹

Kämärin yleisötulot mahdollistivat pesäpallotoimintojen pyörittämisen pääsarjatasolla. Kiipperän kaltaisella kyläseuralla ei ollut minkäänlaisia mahdollisuuksia Puurtilan Kisa-Poikien suuruiseen tulonhankintaan. Varsinkin kun Suomessa maaseutuväestö väheni suuren rakennemuutoksen seurauksena Kiipperän taloudelliset ja urheilulliset menestysmahdollisuudet kuihtuivat. On kuitenkin syytä huomata, että pienempienkin paikkakuntien pesäpallojoukkueet ovat kyenneet menestymään alle 3 000 asukkaan Vimpelin tavoin. Tällöin kunnassa on kuitenkin keskityttävä yhden yksittäisen joukkuelajin menestyksen tavoitteluun ja ”reppujoukkueen” kokoamiseen.

Neljäs pesäpallokulttuurin vaihe on lajin ammattimaistuminen. Katsomotulojen lisäksi on tarvittu myös mittavia sponsoreiden ja muiden yhteistyökumppaneiden resursseja. Liikuntakulttuurin eriytyessä 1980-luvulta alkaen urheilulajien keskinäinen kilpailu tarvittavista menestystekijöistä on kiihtynyt entisestään. Pesäpallokulttuuria tutkittaessa on havaittu, että menestys edellyttää riittävää väestöpohjaa, taloudellisia resursseja, lajikulttuurin vahvuutta ja pesäpalloaktivistien panosta.⁴² Pesäpallossa resurssien hankkimisen vaateet ovat johtaneet huipputasolla lajin kaupungistumiseen.

Pesäpalloilevien Kilpeläisten tutkiminen valaisee yhteisöllisyyden muutoksia. Maaseutumaisissa olosuhteissa pelattaessa oli luontevaa, että kylissä peleihin osallistuvat olivat huomattavalta osin sukulaisia. Leikinomaisiin peleihin saattoivat osallistua iältään ja taidoiltaan erilaiset ihmiset. Kansalaisten liikkuvuuden lisääntyes-

sä sukuyhteisöt purkautuivat, jolloin myös niiden merkitys perinteen ja kulttuurin kantajina hiipui. Tarkastelemallamme ajanjaksolla toteutunut muutos agraarikulttuurista urbaaniin yhteiskuntaan merkitsi myös Kilpeläisten elämäkokonaisuuksien – työn, elämäntavan, harrastusten – muutoksia⁴³. Urheilulajien lisääntyessä ja yksilöiden elämäntyyllisten valintojen moninaistuessa pesäpalloon tai mihinkään muuhunkaan lajiin kiinnittyminen ei voi olla enää entiseen tapaan ”sukuvika”. Näin on käynyt myös Kilpeläisten sukuhaaran suhteen. Pitkään jatkunut Petteri Juho Kilpeläisten jälkeläisten vaiheiden seuraaminen ja pesäpallokulttuurin vaaliminen on mahdollistanut tämän artikkelin kirjoittamisen. Artikkelimme laatiminen osoittaa oivallisesti, että samaan sukuun lukeutuvien henkilöiden tekemisten ja valintojen jäljittäminen mahdollistaa myös urheilukulttuurin sekä yleisempien yhteiskunnallisten ilmiöiden ymmärtämisen ja tulkitsemisen.

Lähdeviitteet / Endnotes

- 1 <https://varkaudenurheiluseurat.fi/jarjeston-esittely/varkauden-urheilun-ja-liikunnan-kunniagalleria/> (luettu 15.8.2023.)
- 2 <https://www.tuomas.salste.net/suku/nimi/kilpelainen.html> (luettu 15.8.2023.)
- 3 Hovi, Olavi 1995, 461–463. Leppävirran historia II. Kunnan ja kuntalaisten vaiheita kunnallishallinnon uudistamisesta 1990-luvulle. Leppävirran kunta. Pieksämäki.
- 4 Martikainen, Heimo 1989, 443–444. Heinäveden historia kunnallisuudistuksesta (1865) nykypäiviin. Heinäveden historia II. Joensuu.
- 5 Luostarinen, Ari 2011, 298–308. Heinäveden urheilun historia. Pieksämäki.
- 6 Harjunheimo, Kyösti 1964. Varkauden Urheilijat ry. Varkaus.
- 7 Itkonen, Hannu & Nevala, Arto 1992, 68–70. Tarmon tarina. Varkauden Tarmon kahdeksan vuosikymmentä. Koivu ja Tähti Oy. Jyväskylä.
- 8 Kilpeläinen, Ahti (toim.) 2016. Kilpeläisten sukutarinaa Syvänmäestä vuodesta 1561. Heinäveden, Kangaslammin ja Leppävirran Saahkarlahden Kilpeläiset. Sukuseura Kilpeläinen ry. julkaisu 2. Heinävesi.

- 9 Käyhkö, Mari 2021, 220. Muistelutyö. Teoksessa Ryytänen, S. & Rannikko, A. (toim.) Tutkiva mielikuvitus. Luovat, osallistuvat ja toiminnalliset menetelmät yhteiskuntatieteissä. Gaudeamus. Helsinki.
- 10 Zacheus, Tuomas 2008. Luonnonmukaisesta arkiliikunnasta liikunnan eriytymiseen. Suomalaiset liikuntasukupolvet ja liikuntakulttuurin muutos. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, osa 268. Turku.
- 11 Salasuo, Mikko, Piispa, Mikko & Huhta, Helena 2015, 46–53. Huippu-urheilijan elämäntietä. Tutkimus urheilijoista 2000-luvun Suomessa. Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 166. Helsinki.
- 12 Itkonen, Hannu 1996, 215–229. Kenttien kutsu. Tutkimus liikuntakulttuurin muutoksesta. Gaudeamus. Helsinki; Itkonen, Hannu 2021, 74–76. Liikkumisen sosiologia. Vastapaino. Tampere.
- 13 Kilpeläinen 2016, 154.
- 14 Kärkkäinen, Pekka 1992. Voimainkoetuksia ja kisailuja. Teoksessa Pyykkönen, T. (toim.) Suomi uskoi urheiluun. Suomen urheilun ja liikunnan historia. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu nro 131. Helsinki.
- 15 Laitinen, Erkki 1983, 9. Pesäpallö. Kansallispeli 60 vuotta. Suomen Pesäpallöliitto. Saarijärvi.
- 16 Itkonen, Hannu & Knuuttila, Seppo 1992. Sankareista mediatähtiin. Urheilujulkisuuden muodonmuutos. Teoksessa Olin, K., Itkonen, H. & Ranto, E. (toim.) Liikunnan muutos, murros vai kaaos. Työväen Urheilöliitto. Helsinki.
- 17 Laitinen 1983, 16.
- 18 Laitinen 1983, 19.
- 19 Laitinen 1983, 28.
- 20 Laitinen 1983, 22–27.
- 21 Pihkala, Lauri 1908a. Urheilijan opas. Gummerus. Jyväskylä.
- 22 Pihkala, Lauri 1908b. Jokamiehen koneoppi. Gummerus. Jyväskylä.
- 23 Laitinen 1983, 55–59.
- 24 Virtanen, Aarni & Roiko-Jokela, Heikki 2017.) Urheiluvaikuttajat-verkkojulkaisu. Suomen urheiluhistoriallinen seura. (luettu 9.8.2023.)
- 25 Vasara Erkki 1997, 265–269. Valkoisen Suomen urheilevat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.
- 26 Pihkala 1917, 52–54. Pitkäpallö. Pallonlyönnin merkitys ja säännöt. Opetusohjeita ja harjoitusneuvoja. Urheilijan Kustannus-Osakeyhtiö. Helsinki.

- 27 Laitinen 1983, 36–40.
- 28 Itkonen, Hannut 1997. Tuskin etanaa elävämpi – urheilu sosiaalisena kontrollina. Teoksessa Vares, V. (toim.) Urheilu ja historia. Kansakunnan identiteetiksi, yhteiskunnan vaikuttajaksi, joukkojen harrastukseksi. Turun Historiallinen Arkisto 51. Turku.
- 29 Itkonen & Kortelainen 1999, 23–24. Rantakentältä maailmalle – Kiteen pesäpallo, lajikulttuuri ja yhteiskunta. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu nro 146. Helsinki.
- 30 Koti-Karjala 30.4.1993.
- 31 Itkonen & Kortelainen 1999, 48.
- 32 Kiteen kaupunginarkisto, liikuntalautakunnan lehtileikkeet 1966.
- 33 Itkonen & Kortelainen 1999, 48–49.
- 34 Pekka Arffmanin haastattelu 15.12.1998.
- 35 Ilta-Sanomat 19.2.2017.
- 36 Suomi, Ilpo 2012. Käyräsormiset mestaruussarjaan. 100 vuotta pesäpallo-toimintaa. Outokummun Kaivosmuseon julkaisusarja. Outokumpu.
- 37 Helsingin Sanomat 16.6.1997.
- 38 Tauno Leväisen tekemä haastattelu 17.5.1993. Haastattelu löytyi kirjallisena versiona Paavo Saastamoisen äidin jäämistöistä.
- 39 Rajajärvi, Anu 1993. Kyläseuran elämänkaari TUL:n Karjalan piirissä 1945–90. Joensuun yliopisto. Suomen historian pro gradu -tutkielma.
- 40 Itkonen, Hannu & IImanen, Kalervo 2000. Kansalaisten liikuttajat: Kansalaistoimijat ja kunnat liikuntapalvelujen tuottajina Pohjois-Karjalassa. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja. Joensuu; ks. myös Kokkonen, Jouko 2015. Suomalainen liikuntakulttuuri – juuret, nykyisyys ja muutossuunnat. Suomen Urheilumuseosäätiön tutkimuksia n:o 3. Helsinki.
- 41 Portaankorva, Pentti 1964, 38–39. Urheilun Kuva-aitta 4/1965.
- 42 Itkonen & Kortelainen 1999, 16–17.; Haapala, Pertti (toim.) 2017. Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen. Vastapaino. Tampere.
- 43 Häkkinen, Antti 2013. Suomalaiset sukupolvet, elämäntavot ja historia – Sukupolvesta sukupolveen. Teoksessa Häkkinen, Antti, Puuronen, Anne, Salasuo, Mikko & Ojajärvi, Anni (toim.) Sosiaalinen albumi. Elämäntavat sukupolvien murroksissa. Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 139. Helsinki.